

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 281.1

© Олег Шепетяк
(Київ)

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ ХРИСТІЯНСТВА СЕРЕД ГОТІВ І ЛАНГОБАРДІВ

Християнізація Європи – складний процес, який потребує глибокого вивчення задля адекватного висвітлення європейської історії і багатогранного висвітлення основ європейської цивілізації. Визначну роль у становленні середньовічної європейської культури відіграли народи готів і лангобардів. Період їхньої осілості в Європі збігся з часом їхньої християнізації. Ці народи прийняли християнство у його аріанському варіанті. Саме серед готів з'явився перший переклад Біблії готською мовою, здійснений єпископом Вульфілою. Протистояння германських аріан та католиків визначили особливості європейської історії Раннього Середньовіччя. Домінування франків, які були католиками, та включення лангобардів в Імперію франків, а також релігійна переорієнтація вестготів Іберійського півострова призвели до викоринення аріанства у Західній Європі.

Ключові слова: християнство, християнізація, аріанство, готи, лангобарди, Середньовіччя, франки, Європа, Вульфіла, Біблія.

Актуальність. Особливе значення в історії Європи відіграли готи – германський народ, який у III столітті вирушив у південно-східному напрямку, прибувши на терени сучасної України та навколишніх країн. Заселивши просторий ареал, готи у III столітті розділилися на дві групи: остготи або грейтунги і вестготи. Демаркаційною лінією між ними стало Дніпро: остготи жили на схід від Дніпра, а вестготи – на захід від нього. Періодичні війни, особливо з гунами, змушували готів просуватися на Захід, де вони зустрілися з опором Римської імперії. Тривалі війни з римлянами несли не тільки розруху, а й культурні контакти. Завойовуючи провінції Римської імперії, готи потрапляли у християнське середовище. Вже у III столітті серед готів було багато християн. У IV столітті існувала готська єпархія, тобто Церква готів була в той час інституційно організованою. Першим єпископом готів був Теофіл, біографія якого мало відома. Однак відомо, що Теофіл був учасником Нікейського Собору.

Постановка проблеми. Переселення германських народів до Європи призвело до зміни європейської історії та культури. В Європі германці прийняли християнство. Цей процес був складним та багатоаспектним. Особливу роль у становленні християнської Європи відіграли готи і лангобарди, які оселилися в південних районах континенту. Оскільки готи і лангобарди прийняли християнство в його аріанському варіанті, подальший шлях становлення європейського християнства пролягав крізь протистояння аріанства і католицизму та утвердження останнього.

Мета – простежити історичні особливості поширення християнства серед готів і лангобардів на теренах Європи та України, зокрема.

Виходячи, з вище поставленої мети, слід виокремити наступні **завдання**:

- проаналізування етапи становлення та поширення християнства серед готів та лангобардів;
- простежити процес переселення германських народів до Європи, де германці, власне, і прийняли християнство.

Виклад матеріалу. У 325 році в Нікеї відбувся Перший Вселенський Собор, який осудив ересь аріанства. Після Собору Церква ще довгий час переживала аріанську кризу: далеко не всі християни прийняли Нікейський Символ віри, і Церкві ще тривалий час довелося боротися проти аріан. В цьому спорі взяли участь і готи. Серед них активно поширилось

аріанство: всі остготські християни були аріанами, а серед вестготів, хоч і були присутні християни, які визнавали Нікейський Символ віри, втім аріани переважали. В IV столітті в Месопотамії та Римській імперії почав свою діяльність еретик Авдій (Αὐδαίας), який не визнавав Вселенських Соборів, писав власні апокрифи та заснував монашу секту. За ересь Авдія вислали до Скифії, де він почав активну діяльність серед готів. Його секта не була успішною, але, оскільки його погляди були ближчими до аріанського віровчення, ніж до ортодоксального християнства, то Авдій сприяв поширенню аріанства серед готів.

Найвидатнішим християнським діячем серед готів був *Вульфїла* (311-383). Його походження не є достеменно відомим: одні давні історики стверджують, що він був готом, а інші – що він був полоненим греком. Вульфїла активно проповідував християнство серед готів у часи єпископства Теофіла, і твердо тримався аріанських переконань. У 341 році Вульфїла відправився до імператора Констанція, щоби переконати його в необхідності скликання аріанського Собору. В тому ж році єпископ Євсевій Нікомедійський, який у той час очолював аріанську партію, висвятив Вульфїлу на єпископа готів. Опісля Вульфїла ще більше активізував свої місії серед готів. У 348 році вестготський князь Атанаріх почав переслідування християн, що змусило групу готських християн на чолі з Вульфїлою перебратися до Візантії. Вульфїла був для емігрантів не тільки єпископом, а й етнархом. Коли у 381 році у Константинополі був скликаний Другий Вселенський Собор, Вульфїла також був запрошений до участі в ньому. Однак, прибувши на Собор, він помер. Утім, найбільшим досягненням Вульфїли був переклад Біблії готською мовою [4, с. 111]. Від цього перекладу збереглися тільки уривки, однак факт існування Готської Біблії був унікальним і безцінним досягненням Вульфїли та готського християнства.

Вестготи (західні готи) були другою гілкою готського народу. До навали гунів вони жили на заході від Дніпра, але витіснені гунами, вони мусли просити римського імператора дозволу поселитися на території імперії. Імператор дозволив таке поселення, але незабаром почав усіяко утискати вестготів. Доведені до голоду і злиднів, вестготи у 377 році почали війну проти римлян, яка тривала до 382 році. У 378 році відбулась битва під Адріанополем у Малій Азії, в якій римляни зазнали важкої поразки. У 382 році римляни і вестготи досягли компромісу. Однак тепер вестготи розуміли свою силу, і пам'ятали, що під Андріанополем вони змогли здолати римську армію. Близько 391-394 років першим королем вестготів став Аларіх I, який скерував свої зусилля на війну проти римлян. Він відправився у похід на Константинополь, але не зміг взяти місто, і зазнав поразки. У 400 році Аларіх I відправився у похід на Італію. В 410 році вестготи захопили Рим та пограбували його. В цьому ж році помер Аларіх, а невдовзі римляни витіснили вестготів з Італії. Залишивши Італію, вони переправилися до Аквітанії (Південно-Західна Франція), де заснували Тулузьке королівство, яке існувало на правах автономного утворення в рамках Римської імперії. Поступово вестготи розширили свої володіння, завоювавши Піренейський півострів (сучасні Іспанія і Португалія), за винятком західної та північної приморських смуг.

Однак, величезна імперія вестготів не довго протримала свої кордони. У неї швидко з'явився новий ворог – франки. Чергування війн і примирень вестготів із франками тривало декілька десятиліть. В результаті вестготи втратили Аквітанію, і залишилися тільки на Піренейському півострові. Поразки викликали внутрішні політичні кризи. Лад у країні наступив у час царювання короля Леовігільда (568/569-586). Тепер вестготи володіли Піренейським півостровом, окрім його невеликої північно-західної частини. У 586 році Леовігільд помер, а трон успадкував його син Реккаред, який правив до 601 року. Саме з ініціативи Реккареда відбулась масштабна релігійна реформа королівства вестготів. Більшість вестготів були аріанами, хоч серед них, на відміну від остготів, були й католики. У 589 році король Реккаред прийняв католицизм та ліквідував аріанство у своїй країні. Рішення про перехід королівства вестготів до католицизму було ухвалене на Третньому Толедському Соборі 589 року [3, с. 243].

Усього у вестготському Толедо відбулося 18 Соборів, і вони мали колосальний вплив на формування християнського богослов'я. Усі вони були помісними Соборами, тобто

Соборами, на яких збиралися єпископи тільки певної території, і питання, які на них розглядалися, були актуальними саме для цієї території, на відміну від Вселенських Соборів, на які з'їжджалися єпископи з усієї Церкви і вирішували загальноцерковні проблеми. Втім, помісні Собори іноді були дуже важливими подіями в житті Церкви. Перший Толедський Собор відбувався у 397-400 роках, тобто ще до завоювання Піренейського півострова вестготами. Цей Собор осудив ересь Присцилліана (Priscillianus, бл.340-385), який був єпископом Авліи і дотримувався гностицизму Василіда, а також призначив довічне ув'язнення для тих, хто продукує отрути. Другий Толедський Собор відбувся у 527 році, коли півостровом уже володіли вестготи. Цей Собор не ухвалив важливих рішень. Третій Толедський Собор 589 року був найважливішим з богословської точки зору. На ньому було ухвалено рішення про перехід вестготів з аріанства до католицизму. Щоби підкреслити своє відречення від аріанства, учасники Собору вперше офіційно висловили віру в те, що Святий Дух походить від Отця і Сина. Так вперше прозвучала догматична формула *Filioque* (і Сина). Учасники Собору не внесли її в Символ віри. Це було зроблено аж на Дванадцятому Толедському Соборі. Четвертий Толедський Собор відбувся у 633 році, і його очолював єпископ Ізидор Севільський. Цей Собор проголосив єдність Церкви і держави, та осудив насильну християнізацію євреїв. П'ятий Толедський Собор 636 року і Сьомий Толедський Собор 646 року ухвалили тільки політичні рішення: захист корони від повстань. Шостий Толедський Собор 638 року ухвалив рішення про вигнання євреїв з території вестготів. Восьмий Толедський Собор 653 року послабив постанови Шостого Толедського Собору, проголосив амністію політичним злочинцям, а також ухвалив рішення, відповідно до якого королі повинні бути обраними, а не успадковувати свою владу. Дев'ятий (655), Десятий (656) і Одинадцятий (675) Толедські Собори важливих рішень не ухвалили. Дванадцятий Толедський Собор 681 року вирішував поточні політичні проблеми, але також цей Собор включив формулу *Filioque* (і Сина) у Символ віри. Оскільки аріани вважали Сина Божого нижчим від Отця, то учасники Собору цим нововведенням намагалися продемонструвати рівність Отця і Сина. Тринадцятий Толедський Собор 683 року ухвалив низку важливих політичних рішень, які обмежували владу короля, встановлювали часткове верховенство закону і захищали права арештованих. Чотирнадцятий Толедський Собор 684 року затвердив рішення Третього Константинопольського Вселенського Собору 681 року. П'ятнадцятий Толедський Собор 688 року розглядав тільки політичні питання. Шістнадцятий (693) і Сімнадцятий (694) Толедські Собори ухвалили рішення, які обмежували права євреїв. Вісімнадцятий Толедський Собор 702 року був єдиним, документи якого не збереглися. Тому його постанови не відомі.

У 711 році на королівство вестготів напали араби, які швидко завоювали півострів та встановили на ньому Кордовський емірат. Відносно незалежними від арабів залишилися тільки невеличкі державні утворення на Півночі півострова. У 718 році Пелайо, король Астурії і вестгот за національністю, підняв повстання проти арабів, розпочавши Реконкісту – національно-визвольну війну проти арабів, яка тривала сім століть. За час арабського завоювання та Реконкісти, вестготи як окрема національність зникли з історії. Вони змішалися з іберійцями (догоське населення Іспанії), малими германськими племенами, які проникли на півострів, частково з арабами, сформувавши нові нації іспанців та португальців.

У V столітті остготам вдалося переселитися аж до Італії. В той час Західна Римська імперія доживала свої останні дні. В 475 році керівник італійської армії Орест скинув імператора Юлія Непода та поставив імператором свого малолітнього сина Ромула Августула, хоча реальну владу отримав сам Орест. Він намагався провести реальні реформи. Оскільки на службі Західної Римської імперії знаходилось багато найманців, то Орест спробував звільнити імперію від них. Звичайно, що найнятим військовим це не сподобалось і вони піднялись на боротьбу. Врешті, їхній лідер Одоакр скинув Ромула Августула, чим припинив існування Західної Римської імперії. Одоакр проголосив себе королем Італії (*Rex Italiae*). З таким поворотом подій не міг змиритися візантійський

імператор Зенон, який до того ж звинувачував Одоакра у підтримці заколотників у Візантії. Візантія не мала реальних сил здолати Одоакра.

У найвідповідніший момент на кордонах Італії з'явилися остготи, на чолі яких стояв Теодоріх – найталановитіший з усіх королів в історії остготів. Візантійський імператор запевнив його, що визнає його владу над Італією в якості свого представника, якщо Теодоріх здолає Одоакра. І Теодоріх у 488 році почав війну проти Одоакра. В 490 році римський сенат і міста Італії визнали владу Теодоріха, але Одоакр все ще тримав оборону своєї столиці Равенни. В 493 році Теодоріх убив Одоакра та став одноосібним правителем Італії, яка включала в себе також Далматію. Офіційно Теодоріх був патрицієм Італії, тобто правив як представник візантійського імператора, оскільки після повалення Ромула Августула римський сенат відправив знаки імператорської влади до Константинополя, а тому візантійський імператор вважався володарем усієї імперії. Насправді ж, Теодоріх правив самостійно. Період його правління був вершиною величчя королівства остготів. Римська знать бачила в ньому гаранта стабільності і розвитку, яких так прагнули римляни, втомлені постійними війнами і заколотами останніх років Римської імперії. При дворі Теодоріха діяли видатні римляни: Квінт Аврелій Сіммах – лідер римської аристократії та ревний апологет римської релігії, Боецій – римський політик і християнський філософ, Кассіодор – видатний письменник і християнський філософ, Йордан – готський історик, автор найдавнішої історії германців. Усі вони відстоювали ідею римсько-готського культурного і політичного синтезу. Однак, найбільшою проблемою остготів були релігійно-культурні відмінності [1, с. 242]. Готи були аріанами, а римляни – католиками. Несприйняття аріанської ересі ситимулювало велику частину римлян сформуванню опозиції проти Теодоріха. Ситуація загострилася настільки, що в останні роки свого правління Теодоріх перетворився з благородного короля на тирана, який переслідував і всіляко утискав католиків. Невміння Теодоріха знайти компроміс врешті призвело до падіння його королівства. На стороні римлян-католиків стояла Візантія, яку з Римом пов'язувала спільна віра, і яка вела боротьбу проти аріан. Після смерті Теодоріха королівством у 526-534 роках керувала його дочка Амаласунта, яка була регентшою при своєму малолітньому сину Аталаріху. Амаласунта, яка захоплювалася культурою римлян та підтримувала дружні відносини з візантійським імператором Юстиніаном, усіляко намагалася знайти порозуміння між готами-аріанами та римлянами-католиками. За це її незлюбили готи, але підтримували римляни-католики. Врешті, партія готів-аріан усунула Амаласунту від влади і стратила її. Опісля, Юстиніан оголосив війну готам. На це у нього було три причини: боротьба проти аріан, допомога римлянам, які зазнавали утисків зі сторони готів, та помста за вбивство Амаласунти. Затяжна війна візантійців і готів закінчилася у 549 році перемогою візантійців та ліквідацією королівства остготів. Історія остготів в Італії була історією наймасштабнішого зіткнення ортодоксального християнства та аріанства. Після падіння королівства остготи розсіялися серед населення Італії та асимілювалися в ньому. Італія залишалася під владою Візантії не довго: вже у 568 році лангобарди почали свої завоювання Апеннінського півострова.

Лангобарди – це ще одна германська народність, яка сформувалася у Північній Європі. У V столітті лангобарди переселилися на береги Дунаю, де стали федератами Візантії. Саме в той час вони прийняли християнство, але, як і більшість германців, у його аріанському варіанті. Масові міграційні процеси в Європі змусили лангобардів просуватися на Захід. Їхньою жертвою стала Італія, яку нещодавно Візантія відвоювала від остготів. У 569 році лангобарди організували першу власну державу на Півночі Італії – герцогство Фріуль. Поступово лангобарди поширилися по всьому Апеннінському півострові. В середині VIII століття лангобарди володіли всім Апеннінським півостровом, за винятком Риму та його околиць, і невеликих районів на півдні півострова, а також островом Корсика. У 751 році лангобарди заволоділи останнім візантійським екзархатом (областю) на території Італії – Равенною, після чого повернули свої сили на Рим і Папську область. Релігійна ситуація лангобардів була дуже не проста. Ще перебуваючи на берегах Дунаю, вони прийняли

християнство в аріанському варіанті. Завоювавши Італію, лангобарди зустріли опозицію католиків. Першим лангобардським королем, який прийняв католицизм, був Агілульф (590-615/616). Але народ не схвалив його рішення. Після смерті Агілульфа трон успадкував його малолітній син Аделоальд, а вдова Агілульфа, яка була католичкою, стала при ньому регентшою. Їхні намагання повернути лангобардів до католицизму не мали успіху. Врешті у 625 році аріани скинули Аделоальда. Наступні королі вели жорстку антикатолицьку політику. Ситуація змінилася за царювання Аріперта I (653-661), який намагався побудувати добрі відносини з папством. Після його смерті трон успадкували два його сини: Годеперт, який був аріанином, та Бертарі, який був католиком. Між братами швидко виникла міжособна війна, на фоні якої владу захопив узурпатор Грімоальд, який був герцогом Беневенто. Грімоальд убив Годеперта та прогнав з країни Бертарі. Однак Бертарі зумів зібрати сили та повернутися на трон. Він проголосив католицизм офіційною релігією королівства, і викоренив аріанство. Незважаючи на прийняття католицизму, лангобарди, які у 751 році завоювали Равенну – останній візантійський екзархат на території Італії, почали нападати на Папську область. Папа Стефан був змушений звернутися за допомогою до франків. У 755-756 роках франкський Король Піпін Короткий почав війну проти лангобардів, і змусив їх повернути папські землі. Як тільки Піпін помер, лангобардський король знову почав захоплювати папські землі. Новий Папа Адріан I, як і його попередник звернувся до нового франкського короля Карла Великого. В 774 році Карл завоював лангобардів, і прийняв титул Rex Francorum et Langobardorum. Італія стала частиною імперії франків, а історія лангобардів припинилася.

Висновки. Християнізація Європи тісно пов'язана з історією германських племен, зокрема готів і лангобардів. Готи, які під час Великого переселення народів оселилися у Східній Європі, розділилися на дві групи: вестготи і остготи. Вони прийняли християнство в аріанському варіанті. Найбільший внесок у християнізацію готів зробив Вульфїла, який переклав Біблію готською мовою. Історичні перипетії змусили їх переселятися на Захід. Врешті, вестготи організували власне королівство на Піренейському півострові. У 589 році на Третньому Толедському Соборі вестготи перейшли з аріанства до ортодоксального християнства. Королівство вестготів проіснувало до арабського завоювання. Остготи завоювали Апеннінський півострів, організувавши власне королівство. Перехід остготів від аріанства до католицизму був складним процесом, який врешті викликав внутрішній неспокій і війну з Візантією. Візантійському імператору Юстиніану вдалося завоювати Італію та приєднати її до своєї імперії. Однак незабаром до Італії вторглися лангобарди, які повністю відвоювали півострів від Візантії та організували власне королівство. Лангобарди також були аріанами. Процес переходу лангобардів з аріанства до католицизму супроводжувався складними політичними перетрубаціями. Історія королівства лангобардів закінчилась завоюваннями франків.

Література

1. История человечества. Том III: VII век до н.э. – VII век н.э. / Под ред. Й. Херрманна и Э Цюрхера. – Тверь: Магистр-пресс, 2003. – 668 с.
2. Кудрявцев П.Н. Судьбы Италии от падения Западной Римской Империи до восстановления её Карлом Великим. Обозрение Остгото-лангобардского периода итальянской истории. / П.Н. Кудрявцев. – Москва: Университетская типография, 1850. – XII+714 с.
3. Лебедев А.П. Очерки внутренней истории Византийско-восточной Церкви в IX, X и XI веках. / А.П. Лебедев. – Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. – 308 с.
4. Левицкий В.В. Основы германистики. / В.В. Левицкий. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 528 с.

Literatura

1. Istorija chelovechestva. Tom III: VII vek do n.e. – VII vek n.e. / Pod red. J. Herrmann I E. Zürcher. – Tver: Magisrt-press, 2003. – 668 s.
2. Kudrjajtsev P.N. Sudby Italiji ot padenija Zapadnoj Rimskoj Imperiji do vosstanovlenija ee Karlom Velikim. Oboyrenije Ostgoto-langobardskogo perioda italjanskoj istoriji. / P.N. Kudrjajtsev. – Moskva: Universitetskaja tipografija, 1850. – XII+714 s.

3. Lebedev A.P. Ocherki vnutrennej istoriji Visantijsko-vostochnoj Tserkvi v IX, X i XI vekakh. / A.P. Lebedev. – Sankt-Peterburg: Aleteja, 1998. – 308 s.
4. Levytskyj V.V. Osnovy hermanistyky. / V.V. Levytskyj. – Vinnytsa: Nova knyha, 2008. – 528 s.

Oleh Shepetyak

Historical features of the spread of Christianity among Goths and Lombards

Christianization of Europe is closely linked to the history of the Germanic tribes, in particular Goths and Lombards. The Goths, who during the Great Migration of Peoples settled in Eastern Europe, were divided into two groups: the Visigoths and the Ostrogoths. They adopted Christianity in the Arian version. The greatest contribution to the Christianization of Goths was due to Woolfil, who translated the Bible into Gothic. Historical bustle made them move to the West. Finally, the Visigoths organized their own kingdom on the Iberian Peninsula. In 589 at the Third Toledo Cathedral, the Visigoths moved from Arianism to Orthodox Christianity. The Kingdom of the Visigoths lasted until the Arab conquest. Ostrogoths conquered the Apennine Peninsula, organizing their own kingdom. The transition of the Ostrogoths from Arianism to Catholicism was a complex process, which in the end caused internal anxiety and war with Byzantium. Byzantine Emperor Justinian succeeded in conquering Italy and joining it to his empire. However, the Lombards, who completely defeated the peninsula from Byzantium and organized their own kingdom, soon invaded Italy. The Lombards were also the Arians. The process of the transition of the Lombards from Arianism to Catholicism was accompanied by complex political retransmissions. The kingdom history of the Lombards ended with the conquest of the Franks.

Keywords: Christianity, Christianization, Arianism, Goths, Lombards, Middle Ages, Franks, Europe, Wulf, Bible.

Надійшла до редакції 5.04.2018 р.

УДК: [271.4+329.73](477.84) «1942/1960»

**© Нестор Мизак
(Чернівці)**

УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА І ЗБРОЙНЕ ПІДПІЛЛЯ ОУН У БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ (НА МАТЕРІАЛАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛ.)

У статті висвітлюється взаємозв'язок між УГКЦ і Збройним підпіллям ОУН на етапі боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу (1942-1960 рр.), аналізується ставлення ОУН до Львівського «псевдособору» 1946 р. та організації Російської православної церкви в Україні. Характеризуються форми розправ радянської влади з українськими греко-католицькими священиками, причини переходу частини отців до групи Гавриїла Костельника. Розвінчується брошура Г. Костельника «Діяння собору греко-католицької Церкви 8-10 березня 1946 р.», його ж «Людям доброї волі – кілька думок під розвагу». Окреслюється намагання влади зламати супротив священиків тоталітаризму, змусити їх підтримувати насильницьку політику запровадження колгоспів, радянської школи, вивезення молоді на каторжні роботи до Донбасу, збору контингентів, позик тощо. Подаються пропагандистські матеріали збройного підпілля на релігійну тематику та проблематику захисту УГКЦ. Акцентується увага на патріотичному «Слові на Свят-вечір» повстанського поета Василя Андрійчука, значенні «Свят-вечора» для української родини, містичної ролі української свічки у визвольному русі, матеріалах про руйнування радянською владою пам'ятних хрестів, освячених Греко-католицькою церквою на честь відродження української державності на західноукраїнських землях 30 червня 1941 р. та